כיתה ט' | גמרא | שיעור 5 מתוך 5 | 45 דק' | פסחים קטז ע"א – קטז ע"ב; קיט ע"ב

נבנה לבקשת מורה לכיתה ט'. חמ"ד: תכנית החובה לכיתה ט' היא ב"מ פרק ו (או המסכת שבית הספר לומד לבגרות); פרק "ערבי פסחים" מתאים כיחידה לקראת פסח. ממלכתי: אין חובת גמרא; מתאים כהעשרה ולקראת פסח.

"בכל דור ודור": רבן גמליאל, פסח מצה ומרור ואפיקומן

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו את דברי רבן גמליאל: "כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו", ואת הטעם של פסח, מצה ומרור.
- התלמידים יסבירו את המשפט "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" ואת הפסוק שעליו הוא נשען.
- התלמידים יקשרו את "לפיכך אנחנו חייבים להודות" אל "מסיים בשבח" מהשיעור הקודם.
- התלמידים יכירו את המשנה "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" ואת שני הפירושים בגמרא.

❓ השאלה הגדולה של היחידה

איך הופכים ערב אחד בשנה לחוויה שבה כל אחד, בכל דור, מרגיש שהוא עצמו יצא לחירות?

היחידה עוברת על פרק י במסכת פסחים, "ערבי פסחים", לפי סדר ליל הסדר: ההכנה, ההסיבה וארבע הכוסות (שיעורים 1-2), השאלות של הילדים ו"מה נשתנה" (שיעור 3), התשובה "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" (שיעור 4), ורבן גמליאל, "בכל דור ודור" והאפיקומן (שיעור 5).

🧪 פתיחה: "כאילו אני שם"

שואלים: "האם קרה לכם שסיפור או סרט גרם לכם להרגיש שאתם בתוכו?" ואחר כך: "מה צריך לקרות בליל הסדר כדי שנרגיש שאנחנו יוצאים ממצרים, ולא רק שומעים על זה?" רושמים רעיונות. (5 דקות)

📖 הסבר למורה

רבן גמליאל (סוף קטז ע"א – קטז ע"ב): מי שלא אמר שלושה דברים – פסח, מצה ומרור – "לא יצא ידי חובתו". לא מספיק לאכול; צריך גם לומר ולהסביר את הטעם: פסח – על שם שה' "פסח" על בתי אבותינו במצרים; מצה – על שם שנגאלו (הבצק לא הספיק להחמיץ); מרור – על שם שהמצרים מררו את חיי אבותינו. הרשב"ם מדגיש: "שפירש טעמן" – העיקר הוא ההסבר.

"בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", שנאמר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" – "לי", לא "לאבותיי". ובגמרא אומר רבא: צריך לומר "ואותנו

הוציא משם". מכאן ההמשך: "לפיכך אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח..." – זה ה"שבח" שבו מסיימים.

רבא מוסיף: מצה ומרור צריך להגביה (להראות לכולם), ובשר אין צריך – כי היום אין קרבן פסח, ומי שמגביה בשר נראה כאוכל קדשים מחוץ למקדש.

סוף הסדר: "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן" (קיט ע"ב). הרשב"ם: "מפטירין" הוא לשון פרידה – לא מסיימים את הסעודה ב"אפיקומן". מהו אפיקומן? רב: שלא יעברו מחבורה לחבורה (להמשיך לאכול בבית אחר); שמואל ורבי יוחנן: מיני קינוח (פטריות, גוזלות, תמרים, קליות ואגוזים). המטרה: שטעם הפסח (והיום – המצה האחרונה, "אפיקומן" שלנו) יישאר בפה. שימו לב: המילה "אפיקומן" במשנה פירושה מה שאסור לאכול אחרי; המנהג שלנו לקרוא כך למצה האחרונה הוא מאוחר יותר.

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רשב"ם מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ** = לא קיים את המצווה כראוי; **עַל שׁוּם** = בגלל, לזכר; **פֶּסַח** = דילג, עבר על; **מֵרְרוּ** = עשו למרים; **לְפִיכָךְ** = לכן; **לְהַגְבִּיהַּ** = להרים; **מַפְטִירִין** = מסיימים, נפרדים (רשב"ם); **אֲפִיקוֹמָן** = במשנה: מה שאוכלים אחרי הסעודה (קינוח); **חֲבוּרָה** = קבוצה שאוכלת יחד את הפסח.

משנה, פסחים קטז ע"א – ע"ב: רבן גמליאל

מַתְנִי׳ רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: כֹּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן: פֶּסַח, מַצָּה, וּמָרוֹר. פֶּסַח — עַל שׁוּם שֶׁפָּסַח הַמָּקוֹם עַל בָּתֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, [שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה׳ אֲשֶׁר פָּסַח וְגוֹ׳״]. מַצָּה — עַל שׁוּם שֶׁנִּגְאֲלוּ אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, [שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיֹּאפוּ אֶת הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם וְגוֹ׳״]. מָרוֹר — עַל שׁוּם שֶׁמֵּרְרוּ הַמִּצְרִיִּים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: [״וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם וְגוֹ׳״].

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** רבן גמליאל היה אומר: כל מי שלא אמר את שלושת הדברים האלה בפסח, לא יצא ידי חובתו, ואלה הם: פסח, מצה ומרור. פסח – על שם שהקב"ה פסח (דילג) על בתי אבותינו במצרים. מצה – על שם שנגאלו אבותינו ממצרים (ויצאו לפני שהבצק החמיץ). מרור – על שם שהמצרים מררו את חיי אבותינו במצרים.

משנה, פסחים קטז ע"ב: בכל דור ודור

בְּכָל דּוֹר וָדוֹר חַיָּיב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִילּוּ הוּא יָצָא מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם". לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיָּיבִים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבֵּחַ, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדֵּר, לְבָרֵךְ, לְעַלֵּה וּלְקַלֵּס לְמִי שֶׁעָשָׂה לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלּוּ. הוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוּת לְחֵרוּת, מִיָּגוֹן לְשִׂמְחָה, וּמֵאֵבֶל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשִּׁעְבּוּד לִגְאוּלָּה. וְנֹאמַר לְפָנָיו הַלְלוּיָהּ.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** בכל דור ודור אדם חייב לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שנאמר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". לכן אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח... למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלה: הוציאנו מעבדות לחירות, מיגון לשמחה, מאבל ליום טוב, מאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה. ונאמר לפניו הללויה.

גמרא, פסחים קטז ע"ב: רבא

גְּמָ' אָמַר רָבָא: צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר "וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם". אָמַר רָבָא: מַצָּה – צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ, וּמָרוֹר – צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ. בָּשָׂר – אֵין צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁנִּרְאֶה כְּאוֹכֵל קָדָשִׁים בַּחוּץ.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** אמר רבא: צריך שיאמר "ואותנו הוציא משם". אמר רבא: מצה צריך להגביה, ומרור צריך להגביה; בשר אינו צריך להגביה, ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ (מחוץ למקדש).

משנה וגמרא, פסחים קיט ע"ב: אפיקומן

מַתְנִי' אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן. גְּמָ' מַאי אֲפִיקוֹמָן? אָמַר רַב: שֶׁלֹּא יֵעָקְרוּ מֵחֲבוּרָה לַחֲבוּרָה. וּשְׁמוּאֵל אָמַר: כְּגוֹן אוֹרְדִילָאֵי לִי וְגוֹזָלַיָּיא לְאַבָּא. וְרַב חֲנִינָא בַּר שֵׁילָא וְרַבִּי יוֹחָנָן (אָמְרוּ): כְּגוֹן תְּמָרִים קְלָיוֹת וֶאֱגוֹזִים. תַּנְיָא כְּוָותֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן: אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח כְּגוֹן תְּמָרִים קְלָיוֹת וֶאֱגוֹזִים.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** משנה: אין מסיימים אחרי הפסח ב"אפיקומן". גמרא: מהו אפיקומן? אמר רב: שלא יעברו מחבורה לחבורה. ושמואל אמר: כגון פטריות לי וגוזלות לאבא (מאכלי קינוח). ורבי חנינא בר שילא ורבי יוחנן אמרו: כגון תמרים, קליות ואגוזים. שנינו בברייתא כדעת רבי יוחנן.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא. (בפרק הזה הפירוש שבצד הדף הוא של רשב"ם, נכדו של רש"י.)

📜 **כתוב:** "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים"

💭 **מפרשים:** הפסוק שבמשנה: "עשה ה' לי". ובגמרא, רבא: "צריך שיאמר ואותנו הוציא משם". פירוש (שלנו): הגאולה אינה רק זיכרון של אבותינו; כל אחד מספר אותה כסיפור שלו.

📜 **כתוב:** "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן"

💭 **מפרשים:** רשב"ם: "כשנפטרין מן הסעודה אין מסיימין אותה באפיקומן". ושמואל לפי הרשב"ם: אסור לאכול כלום אחרי הפסח "שלא יאבד ממנו טעם הפסח".

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- "בכל דור ודור": זיכרון קולקטיבי והזדהות – איך עם זוכר אירוע של לפני אלפי שנים (השוואה לטקסי זיכרון אחרים).
- "מעבדות לחירות, מיגון לשמחה": דיון בחירות כערך, אישי ולאומי.
- האפיקומן: מנהג משפחתי שהתפתח מהלכה עתיקה – איך מסורת משתנה ונשארת.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- לימוד הלכה: חובת אמירת "פסח, מצה ומרור" עם טעמם, הגבהת מצה ומרור, ואיסור אכילה אחרי האפיקומן.
- "חייב אדם לראות את עצמו": עבודה פנימית בליל הסדר, ו"לפיכך אנחנו חייבים להודות" (הלל).
- המצה האחרונה זכר לקרבן פסח, וכמיהה לבניין בית המקדש (ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים).

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח, הגדות של פסח

1. פתיחה: "כאילו אני שם" (5 דקות)
2. רבן גמליאל: פסח, מצה ומרור וטעמם (10 דקות)
3. "בכל דור ודור" והפסוק "עשה ה' לי" (8 דקות)
4. "לפיכך" – הסיום בשבח (קישור לשיעור 4) (5 דקות)
5. אפיקומן: המשנה ושני הפירושים (7 דקות)
6. דף העבודה בזוגות (7 דקות)
7. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. מהם שלושת הדברים שחייבים לומר לפי רבן גמליאל? תנו את הטעם של כל אחד.
2. מהו הפסוק שעליו נשען "בכל דור ודור"?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. למה לא מספיק לאכול מצה ומרור, וצריך גם לומר את הטעם?
2. איך "לפיכך אנחנו חייבים להודות" קשור לכלל "מסיים בשבח"?

הערכה (מה דעתי?)

1. מה אפשר לעשות בליל הסדר כדי "לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים"?
2. למה, לדעתכם, חשוב שהטעם של הפסח (או המצה) יישאר בפה בסוף הסדר?

🏁 סיכום השיעור

מסכמים את היחידה בציר אחד: מתכוננים (לא אוכלים, מסבים), שואלים (מה נשתנה), עונים מגנות לשבח, מסבירים (פסח מצה ומרור), מרגישים ("בכל דור ודור"), ומסיימים בטעם של מצה. ליל הסדר הוא שיעור שכולו חוויה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. פסח, מצה ומרור: כתבו טעם אחד מהם במילים שלכם. _____
2. משפט אחד: איך אפשר "לראות את עצמי כאילו יצאתי ממצרים"? _____

💡 הערות למורה

זה השיעור המסכם של היחידה. כדאי לבנות על הלוח "ציר ליל הסדר" עם חמשת השיעורים, ולבקש מהתלמידים למקם כל מקור על הציר.

בטעם של מצה: המשנה כאן אומרת "על שום שנגאלו", ומביאה את הפסוק "ויאפו את הבצק". בהגדה שלנו הנוסח מורחב ("על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ"). אפשר להשוות.

אפיקומן: כדאי להבהיר את ההבדל בין משמעות המילה במשנה (קינוח שאסור לאכול) לבין המנהג שלנו לקרוא כך למצה האחרונה ולהחביא אותה. המנהג של הילדים קשור לרעיון "כדי שלא ישנו וישאלו" משיעור 3.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

טבלת "פסח, מצה ומרור" וטעמם, שאלות על "בכל דור ודור" ועל רבא, טבלת פירושי האפיקומן ושאלת סיכום של היחידה. מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- פסחים קטז ע"ב (ספריא)
- פסחים קיט ע"ב (ספריא)
- רשב"ם על פסחים קיט ע"ב (ספריא)

מחוון: "בכל דור ודור": רבן גמליאל, פסח מצה ומרור ואפיקומן

1. פסח – על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים; "ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח". מצה – על שם שנגאלו אבותינו ממצרים; "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים". מרור – על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו; "וימררו את חייהם".
2. כל אדם צריך להרגיש שהגאולה קרתה לו עצמו, לא רק לאבותיו. המילה "לי" ("עשה ה' לי בצאתי ממצרים"). רבא מוסיף: "ואותנו הוציא משם".
3. מצה ומרור – מגביהים. בשר – לא, כי היום אין קרבן פסח, ומי שמגביה בשר נראה כאוכל קדשים בחוץ (מחוץ למקדש).
4. רב: שלא יעברו מחבורה לחבורה (לא ילכו לאכול בחבורה אחרת). שמואל: כגון פטריות וגוזלות – מאכלי קינוח. רבי יוחנן (וכך הברייתא): כגון תמרים, קליות ואגוזים.
5. תשובה פתוחה. למשל: הסיבה – יושבים כבני חורין; מה נשתנה – שואלים כמו ילדים שרואים את הנס בפעם הראשונה; מגנות לשבח – עוברים בעצמנו מקושי להודיה; פסח מצה ומרור – טועמים את העבדות ואת החירות. מעריכים: שלושה מרכיבים, הסבר לכל אחד, קשר ל"בכל דור ודור".